

ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ГОВІРОК КАТЕРИНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ (за матеріалами АУМ)

Говірки Катеринопільського району Черкаської області точно визнаного статусу за їх приналежністю до одного з говорів української мови не мають. Вони лежать східніше умовно розмежувальної лінії між подільським говором південно-західного наріччя та середньонаддніпрянським південно-східного, проведеної діалектологами в минулому столітті, зокрема І. Зілинським¹, В. Ганцовим², С. П. Бевзенком³, І. Матвіясом⁴, Г. Мартиною⁵, а отже, очевидно, належать до середньонаддніпрянського говору. На це вказує і розмежувальна лінія, запропонована Ф. Жилком⁶. Проте дослідники говірок контактних зон зауважують, що розмежувальна лінія є не лінією, а інколи широкою смугою говірок, що може розтягнутися на сотню кілометрів. Оскільки катеринопільські⁷ говірки знаходяться в басейні річки Гнилий Тікич, яка згадується в окремих діалектологічних дослідженнях як одна із меж між контактуючими говорами, то можемо припустити, що в досліджуваних нами говірках їх структуру утворює різнодіалектна стихія. Визначити приналежність катеринопільських говірок до певного говору допоможуть картографовані матеріали АУМ (І) та результати досліджень останніх років, до яких діалектологи залучали дані катеринопільських говірок. Зауважимо, що різними дослідниками названі говірки опрацьовані з різною глибиною.

---

¹ І.Зілинський розмежувальну межу між подільськими і середньонаддніпрянськими говорами проводить по лінії Біла Церква – східніше Умані – Ананьїв [ ].

² В.Ганцов: східніше Житомира – Умань – Ананьїв [26, 49].

³ С.Бевзенко: Фастів – Біла Церква – Ставище – Тальне – Первомайськ – Ананьїв [6, 208].

⁴ І.Матвіяс: східніше Коростишева – Козятина – на схід від Умані – Первомайськ – Роздільна [114, 42], при цьому зазначає, що окремі лексичні ізоглоси сягають лінії Біла Церква – Кіровоград, а частина лексичних ареалів східного типу відмежовується від південно-західних у глибині подільського говору [111, 362].

⁵ Г.Мартинова, вивчаючи побутову лексику правобережної Черкащини, виділяє три пасма ізоглос, центральне з яких концентрується у басейні р. Гнилий Тікич із незначними відхиленнями на схід і на захід і є основною розмежувальною лінією між подільським і середньонаддніпрянським говорами [107, 34].

⁶ Ф.Жилко основну розмежувальну лінію проводить через Фастів – Білу Церкву – західніше Новомиргорода [62, 8].

⁷ Тут і далі маємо на увазі говірки Катеринопільського району Черкаської області

У фундаментальній праці Атлас української мови (АУМ І) скартографовано фонетичний, граматичний та лексичний рівні 4-х говірок Катеринопільщини: Новоселиці, Ямполя, Сухої Калигірки та Вербівця (АУМ).

У дослідженні «Ареалогія середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя» Т. В. Щербина картографує назви одягу та взуття у двох говірках Катеринопільського району, зокрема Петраківці та Ярошівці [13].

Мартінова Г. І. у монографії «Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика» до аналізу залучає дані говірок сіл Шостакове, Розсоховатка, Вікнине, Киселівка, Вільхівець, Лисяча Балка, Ямпіль, Потоки, Мокра Калигірка Катеринопільського району Черкаської області [7].

У хрестоматії текстів «Говірки Черкащини» укладачі Г. І. Мартінова, Т. В. Щербина, А. А. Таран подають матеріал з 5-ти говірок Катеринопільського району: Вікненого, Пальчика, Ямполя, Ярошівки, Петраківки, виносячи окремо їх в підрозділ «Тексти з говірок західної зони середньонаддніпрянського ареалу (перехідні та східноподільські говірки)» [4].

Т. М. Тищенко, вивчаючи східноподільських родильний обряд, використовує інформацію з говірок сіл Луківка та Розсоховатка Катеринопільського району [11], а лексику бджільництва – з говірок сіл Луківка, Розсоховатка та Новоселиця [10]. Найбільше дослідниця опрацювала говірок (Розсоховатка, Катеринопіль, Єрки, Киселівка, Мокра Калигірка, Глиняна Балка, Ярошівка), вивчаючи сільськогосподарську лексику подільсько-середньонаддніпрянської межі [12], що також є сигналом про приналежність катеринопільських говірок до певного мовно-територіального утворення.

Г. Г. Березовська до реєстру «Словника назв одягу і взуття у східноподільських говірках» вносить лексеми, зафіксовані в говірках Пальчик, Новоселиця, Луківка [2].

Отже, більшість говірок Катеринопільського району Черкаської області

опрацьовані, правда, різною мірою. Дані всіх мовних рівнів на сучасному етапі розвитку структури катеринопільських говірок, зафіксовані в дослідженнях на зламі тисячоліть, та картографовані матеріали «Атласу української мови» дозволяють простежити динаміку катеринопільських говірок, що є актуальним для української діалектології.

Мета цієї статті – за картографованими матеріалами АУМ визначити приналежність катеринопільських говірок на фонетичному рівні до певного говору української мови.

Однією з характерних рис південно-західних діалектів є вживання лексем із протетичними приголосними [в], [г], [й] [Жилко]. Це засвідчують карти АУМ (к. № 80). Згідно з АУМ у говірках сс. Вербівця та Новоселиці вживають протетичний приголосний [г] в лексемах *го'нук*, *го'нучка*, тоді як в говірках сс. Ямполя та Сухої Калигірки, які знаходяться східніше, такого явища не відзначено. Проте на кк. № 87 та № 88 явище протези відзначено в усіх досліджуваних нами говірках у лексемах *гой'рок*, *гогі'рок*, *гоч'кур*, *гуч'кур*.

У південно-західних говорах послідовно фіксується нерозрізнення [р] / [р']. За цією рисою катеринопільські говірки є типово східноподільськими, оскільки в усіх досліджуваних говірках зафіксовано лексеми з диспалаталізованим звуком [р]: *бу'рак*, *бура'чище* (к. 79).

Відповідником [б'] перед рефlekсами наголошеного [є] у південно-західних говорах є звукосполука [бл'], тоді як у середньонадніпряньських - [бй]. Катеринопільські говірки, як засвідчує к. № 98 АУМ, неоднорідні в реалізації звука [б'] у лексемі *голуб'ята*: в говірці с. Вербовець скартографовано паралельні форм із звукосполученнями [бй] / [бл'], в решті катеринопільських говірок вживається лише форма, характерна для середньонадніпряньського говору. Проте лексема *'жабйачий* зафіксована лише в одному варіанті зі сполукою [бй] в усіх говірках (АУМ, к. № 93), що засвідчує їх спорідненість зі середньонадніпряньськими говірками.

Фонема /л/ перед приголосним у південно-західних говірках переважно

реалізується звуком [л] на противагу південно-східним [л'] (к. 125). У катеринопільських говірках, що знаходяться у межиріччі Гірського і Гнилого Тікичів, звук [л] перед приголосним у лексемі *мельник* є твердим, а в тих, що східніше – м'яким: *'мел'ник*.

Досліджувані говірки однорідні у реалізації фонемі /р'/ перед рефlekсами ę, зокрема у лексемах *по'радок*, *га'рачий*, *запра'жу*, *трох*, *чоти'рох*, *зо'ра*, *'бура* вона реалізується твердим звуком [р], що є типовою рисою південно-західних говорів (АУМ, кк. № 126, 127, 128).

Для південно-східних діалектів, як засвідчує АУМ к. № 73, /о/ перед складом з ненаголошеним [а] передається звуком [а] (*ха'л'ава*) на противагу південно-західному [о]. Таке явище зафіксовано в усіх говірках Катеринопільщини.

Для середньонаддніпряньського говору відповідником ненаголошеного [у] (о) є звук [і]: *'заміж*. Цей фонетичний інваріант зафіксовано в катеринопільських говірках на противагу подільському замож (к. № 86).

У середньонаддніпряньських говірках, згідно з АУМ (к. № 99), у лексемі *фар'тух* фонема /ф/ реалізується звукосполученнями [хв], [кв]. Паралельні фонетичні варіанти зафіксовано у говірках сіл Ямпіль та Суха Калигірка, в інших – *хвар'тух*. У південно-західних діалектах Атлас фіксує реалізацію /ф/ → [ф]. Подібне явище спостерігаємо і в лексемі *квасоля*: відповідником фонемі /ф/ є звукосполучення [кв] (к. № 100).

Отже, карти АУМ відображають у катеринопільських говірках явища, характерні то для середньонаддніпряньського говору, то подільського, що підтверджує думку про їх перехідний статус подільсько-середньонаддніпряньського типу. На користь цього свідчить також карта № 114, яка передає відповідники [д'] / [й] / [л'] у лексемі *с'вад'ба*. У досліджуваних нами говірках зафіксовано всі три варіанти, тоді як для південно-західного наріччя така лексема взагалі не характерна і зустрічається дуже рідко лише у варіанті *с'вад'ба*, у говірках південно-східного наріччя відзначена лексема *с'вайба*, а лексема *с'вал'ба* займає смугу говірок, що

тягнеться з півночі на південь умовно по лінії: р. Прип'ять – Ірпінь – Біла Церква – р. Гнилий Тікич - в напрямку на Кіровоград (к. №114).

Отже, враховуючи дослідження діалектологів про поділ південних говірок на західні і східні, матеріали Атласу української мови та сучасні дослідження, зробимо висновок про перехідний подільсько-середньонадніпряньський статус катеринопільських говірок на фонетичному рівні. Перспективу вбачаємо у вивченні інших рівнів катеринопільських говірок та з'ясуванні їх динаміки.

Джерела

АУМ – Атлас української мови : в 3-х т. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі / ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с., карт.

Література

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 242с.
2. Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.
3. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). – К.: Друкарня Української Академії наук, 1923. – 67с.
4. Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів / Укл. Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси, 2013. – 881 с.
5. Жилко Ф.Т. Середньонадніпряньські говори // Середньонадніпряньські говори. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С.5–22.
6. Зілинський І. Проба упорядкування українських говорів // Записки наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка. – Т.СХІІ–СХVІІІ. – Львів, 1913–1914. – С.333–375.
7. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини / Г. І. Мартинова. – Черкаси : Відлуння – Плюс, 2000. – 265 с.

8. Матвіяс І.Г. Лексичні ареали південно-східного наріччя (За матеріалами Атласу української мови // Праці XII респ. діалект. наради. – К.: Наукова думка, 1971. – С.360–365.
9. Матвіяс І.Г. Членування південно-східного наріччя української мови // Мовознавство. – 1981. – №4. – С.42–50.
10. Тищенко Т. М. Тищенко Т.М. Лексика бджільництва Східного Поділля. – Умань, 2008. – 90 с.
11. Тищенко Т. М. Східноподільський родильний обряд : лексикографічний і текстовий описи / Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ «Візаві», 2014. – 392 с.
12. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос : дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Т. М. Тищенко. – К., 2003. – 194 с.
13. Щербина Т. В. Ареалогія середньонадніпрянсько-степового порубіжжя : монографія / Т. В. Щербина. – Черкаси : Видавець Андрощук П. С., 2009. – 348 с.